

TARİHSEL PERSPEKTİFLE DÖNÜŞÜM ÖNCESİ DÖNEMDE DOĞU AVRUPADAKİ EKONOMİK GELİŞMELER

M. Alper Demirbugan

Öz

Bu çalışmada Doğu Avrupa ülkelerinin tarihsel süreçteki ekonomik gelişme performansları incelenmektedir. Karşılaştırmalı tarihsel analiz, ikinci dünya savaşını izleyen kolektif ekonomi uygulaması döneminde Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik gelişme açısından Batı Avrupa ülkelerine oranla belirleyici biçimde geri kaldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler

*Tarihsel Analiz, Doğu Avrupa, Ekonomik Gelişme
Economic Developments in Eastern Europe in Protransition Era With
Historical Perspective*

Abstract

In this article, economic developmental performance of Eastern European countries is examined in historical context. Comparative historical analysis shows that the eastern countries lagged drastically behind the western counterparts in collective period which correspond to post world war II era.

Key words

Historical Analysis, Eastern Europe, Economic Development

Giriş

1989-1990 yıllarında Doğu Avrupa'da politik gücün el değiştirmesi ve kolektif ekonomik sistemin çözülüşü bölgenin tarihinde önemli bir yol ayrımını oluşturmaktadır. Kolektif sistemde yer alan Doğu Avrupa ekonomilerinin bunun yerine kapitalist yönetim altında kaldıkları var sayıldığında ulaşabilecekleri gelişme düzeyinin tahmininde, bu ülkelerin zaman süreci içindeki gelişme düzeylerinin benzer büyüklük, başlangıç ve çevre koşulları altındaki batı ekonomileriyle karşılaştırılmasına dayanan tarihsel analizden yararlanılabilir. Avusturya – Macaristan monarşisinin çöküşünden sonra ortaya çıkan yeni devletlerin ekonomik gelişmeleri bu yaklaşımla analiz edilebilir. Avusturya dışında yeni devletlerin tümü Doğu Bloğu'nda yer almıştır. Bu devletler, sanayileşme ve sanayileşme öncesi dönemde aynı politik birliğe bağlı olmuş ve Habsburg monarşisinin dağılmasından sonra benzer politik ve ekonomik sorunlarla karşılaşmışlardır.

Bu yazıda, Habsburg monarşisinin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerin doğu ve batı bloklarının ayrıştığı ikinci dünya savaşı sonrası ve öncesi dönemdeki ekonomik gelişme potansiyelleri incelenmektedir. Yeni devletlerden 1945 yılından sonra kolektif ekonomik sistemi uygulayan 'Doğu Avrupa ülkeleri' kapitalist sistem içinde kalan tek ülke olan Avusturya ile karşılaştırılmaktadır. Bu devletlerin tarihsel süreçte İsviçre gibi gelişmiş bir kapitalist ülke ile karşılaştırılmasına da bu analizde yer verilmiştir

1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Gelişmeler

Sanayileşme süreci, Avrupa ve Kuzey Amerika'da kurumsal ön koşulların gerçekleşmesine bağlı olarak bölgesel bir sıralama içinde gelişmiştir (Hoffman, 1931:70; Rostow, 1960). Sanayileşme 18.yüzyılın sonlarında İngiltere'de başlamış, bunu kısa bir süre sonra İsviçre ve ABD izlemiştir. 1820 ile 1850 yılları arasındaki sanayileşmenin ikinci aşaması Batı ve Orta Avrupa

ülkelerinin büyük bir bölümünü kapsamış, 1860 ve 1890 yılları arasındaki üçüncü aşamada ise İskandinav ülkeleri ve Hollanda yer almıştır. Bu ülkeleri 1900 yılı başlarında sanayileşen Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkeleri izlemiştir (Hoffman, 1931:70).

Good (1984: 244)'a göre Avrupa'nın tümü için karakteristik olan bölgesel sıralama içinde sanayileşme süreci, Avrupa koşullarını bir mikrokozmos gibi kendi coğrafyasında barındıran Habsburg monarşisi için de geçerlidir. 1918 yılında 52 milyon kişinin yaşadığı, etnik köken, ekonomik ve kültürel gelişim düzeyi açısından büyük farklılık gösteren bölgelerden oluşan Avusturya- Macaristan monarşisi için sanayileşmenin başlangıcı tek bir tarihle belirlenemez. Günümüzdeki Avusturya ve Bohemya'da sanayileşme süreci Batı ve Orta Avrupa ülkeleriyle benzerlik göstermiştir. Macaristan üçüncü aşamada sanayileşirken, Galıçya, Dalmaçya ve Adriyatik kıyılarındaki bölgeler 1900'lerde sanayileşmiştir (Good, 1984:244).

Butschek'ce (1994:24) gerçekleştirilen ve Birinci Dünya Savaşı öncesini de kapsayan uzun bir dönemde değişik Avrupa ülkelerindeki kişi başına düşen gelirin İsviçre'yle karşılaştırıldığı istatistikler, tarihsel süreç içinde ülkelerin göreceli gelir düzeylerinin yaklaşık bir görünümünü vermektedir (Tablo 1). İsviçre ilk sanayileşen ülkeler arasında yer alması ve günümüze değin kesintisiz bir gelişme göstermesi nedeniyle ortak bir değerlendirme ölçüsü olarak seçilmiştir. Bu veriler yukarıda değinilen eğilimlerle uyumludur. 1913 yılında bugünkü Avusturya, monarşi içinde en yüksek gelir düzeyine sahiptir ve kişi başına düşen milli geliri İsviçre'nin %70'i, Almanya'nın %90'ı, İtalya'nın %150'si oranındadır. Avusturya'yı Çekoslovakya izlemektedir. 1913 yılında bu ülkede kişi başına düşen milli gelir, Avusturya'nın dörtte üçü oranında olup ortalama gelir düzeyi göreceli olarak geri kalmış olan Slovakya tarafından düşürülmüştür. Aynı yıl Macaristan ve Yugoslavya için kişi başına düşen milli gelir sırasıyla Avusturya'nın %50'si ve %40'ı oranındadır.

1913- 1990 Döneminde Değişik Avrupa Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Reel GSMH(İsviçre=100)*

	1913	1925	1929	1933	1938	1948	1990
Avusturya	70,7	64,2	56,9	45,2	58,8	35,6	79,2
Çekoslovakya	54,4	49,4	46,3	41,0	45,5	44,2	38,5
Almanya	78,6	69,7	60,9	58,5	93,5	36,3	87,1
Macaristan	38,6	35,8	33,5	32,4	37,5	22,2	28,9
İtalya	45,8	47,1	40,9	40,2	45,8	23,8	76,3
Polonya	-	20,0	27,7	27,2	30,9	32,0	21,1
Romanya	-	31,0	26,2	24,2	28,5	-	15,1
Yugoslavya	29,5	29,6	27,0	23,9	28,2	-	25,3
İsviçre	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Butschek(1994:30)

(*) Tüm veriler 1919 – 1939 dönemindeki coğrafi sınırlar içindir

Katılan tarafların demografik ve ekonomik kapasitelerinin büyük bir bölümünün kullanıldığı Birinci Dünya Savaşı Doğu Avrupa için ilk büyük egzojen şoka neden oldu. Monarşi, savaşta yer alan en zayıf taraf olarak top

yekun bir tükenmeyle karşılaştı (Butschek 1994:3). Bazı yazarlar (Gratz ve Schüller 1930: 200), savaşın 1918'in kışında askeri yenilgi olmadan da bitebileceğini öne sürmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesindeki politik ve askeri kaos ortamına monarşinin yıkılışı ve yeni devletlerin ortaya çıkışı eşlik etti. Savaş, yeni devletlerin makine stokunu tüketmiş, işgücünü açlık sınırına getirmiş ve ulusal paranın değerini düşürmüştü. Özellikle Polonya ve Romanya ağır savaş tahribatına uğradı. 1918'de sanayi üretimi, Polonya ve Romanya'da sırasıyla 1913 yılının dörtte biri ve üçte biri düzeyine düştü (Brent ve Ranki 1974: 180).

Savaş sonrası ortamdan kaynaklanan sorunlar Avrupa'nın tümünü etkilerken, yeni kurulan devletler ayrıca Habsburg monarşisinin dağılmasından kaynaklanan özgün ekonomik problemlerle de karşılaştılar. 1914'e kadar Doğu Avrupa coğrafyası korunan büyük bir pazar durumundaydı. 1919'dan sonra bu coğrafya Dünya piyasasında rekabet etmek durumunda olan ekonomilerden oluştu. Daha önce iç akımda yer alan mallar dış ticarete konu olmaya başladı. Yeni ülkeler politik bağımsızlıklarıyla birlikte ekonomik bağımsızlıklarını da elde ettiklerinden gümrük duvarları ve ticaret sınırlamalarıyla korunan ulusal sanayilerini oluşturdular (Kofman 1990:191). Yeni devletler arasındaki yakın ticari ilişkiler korunduğundan dış ticaretin yönünde büyük bir değişiklik olmamakla birlikte bu önlemler özellikle yeni devletler içinde en yüksek dış ticaret payına sahip olan Avusturya üzerinde olumsuz etki yarattı (Hertz 1947:57; Nautz 1992:539). 1920'lerin ilk yarısı 1913 yılı ile karşılaştırıldığında Yugoslavya dışında Doğu Avrupa ülkelerinin tümünün İsviçre'ye oranla kişi başına düşen gelir açısından pozisyonu bozulmuştur (Tablo 1). Savaş sonrası ekonomik büyüme 1929'da zirveye ulaştığında Avusturya'nın GSMH'sı 1913 yılına göre %6 oranında yükselmiştir. Doğu Avrupa ülkeleri göreceli olarak yüksek performans göstermiş ve bu ülkelerin Avusturya'yla olan kişi başına düşen gelir açısından farklılıkları azalmıştır. Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya da kişi başına düşen gelir sırasıyla Avusturya'nın %80, %60 ve %50'sine ulaşmıştır. 1920'lerin ikinci yarısında İsviçre ekonomisi olağanüstü büyüme göstermiş ve dolayısıyla Doğu Avrupa ülkelerinin İsviçre ile olan göreceli gelişmişlik farklılığı artmıştır (Tablo1). 1929 büyük bunalımını izleyen dönemde Çekoslovakya ve Macaristan dışında Doğu Avrupa ülkelerinin kazanımı ılımlıdır.

2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeler

İkinci dünya savaşı tüm Avrupa'yı ve Doğu Avrupa ülkelerini, Birinci Dünya Savaşı'na oranla daha olumsuz biçimde etkilemiştir. GSMH'nın büyük bir bölümünün askeri harcamalar için ayrılmasının yanı sıra Alman istilası bu ülkelerin kaynakları için ek yük yaratmıştır. Bununla birlikte, ikinci dünya savaşının ekonomi üzerindeki çok daha ağır olan tahribatı Birinci Dünya Savaşı sonrasına oranla daha yüksek bir hızla telafi edilmiştir. Butschek (1994: 30)'in tahminine göre, savaştan yedi yıl sonra Avrupa ülkelerinde kişi başına düşen gelir 1938'dekinin altında değildir. 1938 yılında kuzeydoğu Avrupa, batı Avrupa, orta ve kuzeydoğu Avrupa ve güney ve güneydoğu Avrupa ülkelerinde kişi başına düşen reel gelir sırasıyla 362, 262, 132 ve 73 ABD dolarıyken, bu değerler 1948 yılında aynı ülke grupları için sırasıyla 384, 254, 147 ve 82 ABD doları düzeyindedir.

İkinci dünya savaşını izleyen yıllarda doğu Avrupa ülkelerinin yeniden kazanım hızları farklılık göstermiştir. 1948 yılında Çekoslovakya'da kişi başına düşen gelir 1938 yılına oranla %11, Polonya'da ise %35 oranında artarken Macaristan'da %12.5 oranında düşmüştür. Bu dönemde Avusturya'da kişi başına düşen gelir ise %24 azalmıştır (Butschek 1994:33). 1948 yılında Avusturya ve doğu Avrupa ülkelerinin kişi başına düşen gelir açısından göreceli pozisyonları birbirine yaklaşmıştır. Çekoslovakya'da kişi başına düşen gelir Avusturya'yı aşmış, Polonya'da hemen hemen eşitlenmiş, Macaristan'da ise Avusturya'nın üçte ikisine ulaşmıştır (Tablo 1).

Doğu Avrupa ekonomileri için belirleyici şok Avrupa'nın kolektif ve kapitalist modellerin uygulandığı Doğu ve Batı bloku biçimine bölünmesinden kaynaklanmıştır. Batı bloku ülkeleri politik alanda parlamenter demokrasiyi, ekonomik alanda ise mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını amaçlayan Bretton Woods anlaşmasını gerçekleştirdiler. Batı Avrupa da 1950'lerin sonunda ekonomik bütünleşmeye yönelik adımlar atıldı. Batı Avrupa ülkeleri 1970'lerde, petrol krizi gibi dışsal ve bütçe darboğazları gibi içsel şoklardan kaynaklanan güçlükler karşısında stabilize olabildi. Doğu Bloğu'ndaki sistem politik olarak tek parti yönetimine, ekonomik alanda ise üretim araçlarının kamu mülkiyetinde bulunmasına ve merkezi planlamaya dayalıdır. Doğu Avrupa ülkelerinde başlangıçta hızlı ekonomik büyüme kaydedilmiş olmasına karşın arz talep dengesi hiçbir zaman sağlanamadı. Bu durum istenmeyen mal stokları ve tüketici kuyrukları biçiminde kendini gösterdi. Üretim teknolojisi giderek eskidi. Kolektif ekonomilerin konjonktürel dalgalanmalardan etkilenmeyeceğinin öne sürülmesine karşın bu ülkeler 1970'lerde ki petrol krizinden etkilenmiştir. 1980'lerde Batı Avrupa ülkeleri bütçe ve dış ticaret dengesini sağlarken Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda dış borç yükü artmış ve bu ülkeler ödeme krizine girmiştir.

Zaman süreci içinde iki blok iç ilişkilerini ekonomik bütünleşme yoluyla yoğunlaştırmıştır. Bu eğilim dış ticaretin gelişiminde belirginleşmektedir. Karner vd. (1987), Avusturya ile monarşinin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletler arasındaki ticaret ilişkisine dikkat çekmektedir. Habsburg monarşisinin dağılmasından sonra korunan piyasaların ortadan kalkmış olması ve yeni devletlerin ticaret kısıtlamaları koymasına karşın Avusturya'nın bu ülkelerle ticareti önemini korumuştur. 1937'de Avusturya ihracatının %31.5'ini, ithalatının ise %38.5'ini yeni devletlerle yaparken bu oranlar yakın komşusu Almanya için sırasıyla %14.8 ve %16.1'dir. Nazi Almanya'sının 1938'de Avusturya'yı işgali ticaret akımlarında ciddi yön değiştirmeye neden oldu. Avusturya'nın Almanya'yla olan ticaret hacmi üç kat artarken diğer ülkelerle olan ticareti %24 azaldı. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra ticaret akımları kabaca 1938'deki duruma döndü. 1948'de yeni devletler, Avusturya'nın ihracatının %18.5'ünü ithalatının %29.7'sini kapsamıştır. Kolektif uygulama döneminde, Avusturya'nın ticaret akımları içinde doğu Avrupa ülkelerinin payında gözlenen azalış dikkat çekicidir. 1985'de 1919 yılının sonlarında oluşan yeni devletlerin Avusturya'nın ithalatı ve ihracatı içindeki payları %5.2 ve %5.4 dür (Levcik ve Stankovski 1991: 155).

Avusturya örneği, kolektif ve kapitalist modellerin uygulandığı doğu ve batı blokları arasındaki ekonomik performans açısından farklılaşmayı ortaya koymaktadır. İkinci dünya savaşından sonra doğu ve batı Avrupa'da farklı

ekonomik sistemlerin uygulanması, Habsburg monarşisinin çöküşünden sonra ortaya çıkmış olan yeni devletlerin kişi başına düşen gelir hiyerarşisindeki pozisyonunu belirleyici olarak değiştirmiştir. Yeni devletlerden sadece Avusturya batılı sanayileşmiş ülkeler topluluğunun bir parçası olmuş ve OECD'ye katılmıştır. Öteki yeni ülkeler doğu bloğunda yer almıştır. Butschek (1994:34)'in Batı'da kullanılan milli gelir hesaplama sistemine dayalı olarak yaptığı tahminlere göre, İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden yaklaşık 40 yıl sonra doğu ve batı Avrupa, kişi başına düşen gelir açısından tamamen farklı bir görünümde. 1990 yılında Avusturya'da kişi başına düşen reel gelir 1950'de ki düzeyin beş katına ulaşmıştır. Bu düzey, Avrupa'nın kişi başına düşen geliri en yüksek ülkesi olan İsviçre'nin %79.2'si, Almanya'nın ise %90'ı oranındadır. Tersine, Doğu Avrupa ülkeleri dramatik biçimde geride kalmıştır. 1948'de kişi başına düşen milli gelir düzeyi Avusturya'nın üzerinde olan Çekoslovakya'nın bu durumu bozulmuş ve 1990'da Avusturya'nın yarısına düşmüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde monarşinin dağılmasından sonra ortaya çıkan diğer devletlerin milli gelir açısından göreceli geri kalmışlığı daha yüksektir. 1948'de Macaristan ve Polonya'da kişi başına düşen milli gelir Avusturya'nın %63 ve %90'ı düzeyindeyken bu oranlar 1990'da sırasıyla %36 ve %25'e düşmüştür (Tablo 1).

Sonuç

Habsburg monarşisinin dağılmasından sonra ortaya çıkan ve tarihsel süreçte kolektif sistemin uygulandığı Doğu Bloğu'nda yer alan ülkelerin, kapitalist sistemin uygulandığı Batı Bloğu'nda yer alan Avusturya ile karşılaştırılması, ekonomik performans açısından Doğu ve Batı blokları arasındaki farklılaşmayı ortaya koymaktadır. Tarihsel analize dayanan karşılaştırmadan anlaşılacağı üzere, sanayileşmeyle başlayan tarihsel süreç içinde Doğu Avrupa ekonomilerinde kişi başına düşen gelir açısından göreceli olarak en yüksek oranda geri kalmışlık kolektif ekonomi uygulaması döneminde gerçekleşmiştir.

Kaynakça

- BREND, I.T. ve G. Ranki, (1974), **Economic Development in East Central Europe in the 19 th. and 20 th. Centruis**, New York, london.
- BUTSCHEK, F.,(1994), 'external shocks and Long Term Patterns of economic Growth in Central and Eastern Europe', D.F. Good (Ed.), **Economic Transformation in East and Central Europe, Legacies from The Past and Policies For The Future**, Routledge New York.
- GOOD, D.F., (1984), **The Economic Rise of the Habsburg Empire: 1750 - 1914**, Berkeley.
- GRATZ, G ve R. Schüller, (1930), **Der Wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich - Ungarns. Die Tragödie der Erschöpfung**, Vienna, New Haven.
- HERTZ, F.,(1947), **The Economic Problems the Danubian States**, London.
- HOFFMAN, W., (1931), **Studien und Typen Der Industrialisierung**, Jena.
- KARNER, S.T, Kubin, J. Ve M. Stainer, (1987), 'Wie Real War, Mitteleuropa?', **Vierteljahreshefte Für Sozial und Wirtshafsgeschichte,2.**

- KOFFMAN, J., (1990), 'Economic Nationalism in East-Central Europe in the Interwar Period', H. Schlaifer(Ed.), **Economic Nationalism in Eastern Europe and South America: 1918 – 1939**, Ceneva.
- LEVCIK, F. Ve J. Stankovski, (1991), 'Eastern Eeurope's Trade Problems Between the USSR and the West', J.P.Hardt ve C.H. Mc. Millan(Eds.), **Planned Economies:Confronting the Challenges of the 1980's**, Cambridge.
- MARTZ, E., (1981), **Österreichische Bankpolitik in der Zeit der Grossen Wende 1913 – 1923**, Vienna.
- NAUTZ, J., (1992), 'Die Ertwicklung der Handesbeziehungen Österriechs Zudenanderen Nachfolgestaaten Nach Dem Ersten Weltkrieg', **Wirtschaft und Gesellschaft**, 4.
- ROSTOW, W., (1960), **The Stages of Economic Growth**, Cambridge.